

Срђан Перишић

Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву

НЕОМАРКСИСТИЧКО СХВАТАЊЕ РАДА – УТОПИЈА ИЛИ АЛТЕРНАТИВА ТРАНСКАПИТАЛУ

Сажетак

Аутор се бави схватањем појма рада водећих неомарксистичких теоретичара постмодерног времена, Антонија Негрија и Мајкла Харта. Ови теоретичари истичу нематеријални рад као основни облик капиталистичке производње у постмодерној епохи, који ствара нематеријална добра као што су знања, идеје, комуникације, информације, односи. Аутор се у тексту бави питањем да ли овакав нови, постмодерни, нематеријални рад, може победити синергију транснационалног капитала и постмодерне суверености – како тврде Негри и Харт? Питање је да ли отуђење човека у капитализму има свој наставак и у постмодерни или посткапитализам карактерише нови облик солидарности и заједништва оних који производе? Исто тако, да ли носиоци нематеријалног рада, а то је у постмодерни мноштво, наспрам радника у модерној епохи, могу бити револуционарни тако да транснационални капитал обуздају и, чак, да га подреде себи, или се ради само о још једној (нео)марксистичкој утопији?

Кључне речи: рад, капитал, производња, неомарксизам, постмодерна, сингуларности, мноштво, револуција, утопија.

1. ОД МОДЕРНОГ МАРКСА ДО ПОСТМОДЕРНОГ КОМУНИСТИЧКОГ МАНИФЕСТА

Савремена марксистичка мисао итекако је присутна у теорији. Она се, наравно, ослања на Маркса, али даје и нове теоријске доприносе. То се види у схватању рада и капиталистичке продукције, посебно када се посматрају кроз категорију суверенитета. Многи неомарксисте полазе од тога да је време модерне завршено и да је постмодерна капиталистичка продукција у великом замаху. Управо ти теоретичари дају нова одређења рада и производње. Најпознатији су Негри и Харт (Antonio Negri, Michael Hardt). Њихово дело *Империја* (Empire, 2000) је проглашено новим комунистичким манифестом, а у делу *Мноштво* (Multitude, 2003) разматрају постмодерне облике (пост)капиталистичке продукције. У раду *Декларација* (Declaration, 2012) сагледавају могућност отпора *мноштва*, као постмодерног радништва, постмодерног капитализму.

Знамо да су производња и рад централно место марксизма. Маркс и каже да су се људи почели разликовати од животиња онда када су почели да производе средства за живот.¹ Рад и производња су, за марксисте, човекова суштина, преко којих се познаје и прошли и данашњи, постмодерни човек. Човек се радом потврђује као биће, остварује себе као човека, а сам рад подразумева опредмећење човековог живота, процес после којег човек сам себе огледа у свету који је сам створио.² Својим схватањем рада марксисте су развили и остале категорије, као што је слобода човека, па и читаву економску теорију. Марксисте истичу да рад не производи само робу, већ производи и себе и радника као робу, а сама подела рада и односи у њој су темељ економије која ствара друштвену и политичку стварност.

У том смислу чувено је Марксово одређење, које је срж марксистичке филозофије историје:

„У друштвеној производњи свога живота људи ступају у одређене нужне односе, независне од њихове воље, односе производње који одговарају

1 Карл Маркс, *Прилог критици политичке економије*, БИГЗ, Београд, 1976.

2 Карл Маркс, *Капитал I-III*, Београдски Издавачко Графички Завод, Београд, 1979, стр. 252.

одређеном ступњу развита њихових материјалних производних снага. Целокупност тих односа производње сачињава економску структуру друштва, реалну основу на којој се диже правна и политичка надградња и којој одговарају одређени облици друштвене свести. Начин производње материјалног живота условљава процес социјалног, политичког и духовног живота уопште. Не одређује свест људи њихово биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест. На извесном ступњу свога развита материјалне производне снаге друштва долазе у противречност са постојећим односима производње, или – што је само правни израз за то – са односима својине у којима су се дотле развијале. Из облика развита производних снага ти се односи претварају у њихове окове. Тада наступа епоха социјалне револуције.³

Есенција човека се, дакле, развија кроз човекову радну егзистенцију, а тако се развија и „есенција“ самог друштва и политике. Међутим, ово Маркс допуњује одређеном супротносту. Та супротност јесте отуђење човека. Марксистичко схватање отуђења човека такође проистиче из Марксовог схватања рада. Отуђење човека је стање у којем „његова дела, производи или идеје постају супротстављена моћ која га потчињава, њему страна и независна од његове делатности и егзистенције.⁴ Отуђењем се човекова суштина отуђује од њега самог и постаје искључиво инструмент човековог опстанка. Марксисти сматрају да потпуном отуђењу човека претходи отуђење од самог рада, а томе доприносе најамни рад и приватно власништво. Капитал купује радну снагу као и сваку другу робу, те се раднику производ његовог властитога рада јавља као нешто страни, као туђе биће. Према Марксу постоје четири облика отуђења човека: отуђење од производа рада, отуђење од производње, отуђење човека од себе самога и отуђење човека од човека.⁵

3 Карл Маркс, *Прилог критици политичке економије*, БИГЗ, Београд, 1976. стр. 9.

4 Сајмон Блекбурн, *Оксфордски филозофски речник*, Светови, Нови Сад, 1999.

5 Шире о овоме видети у: Богдана Кољевић, „Марксов појам праксис-а“, *Архе*, 7/2007, Нови Сад, стр. 37. Милош Перовић, „Рад и подела рада у делу Карла Маркса“, *Архе*, 26/2016, Нови Сад, стр. 266–273.

Отуђење усмерено само на физички опстанак човека најбоље се огледа у емпирији постмодерног нестанка радништва. Радништво је у модерни карактерисала солидарност, заједништво, јасан идентитет, синдикално представљање и борба, али и други колективни идентитети проистекли из саме нације којој радништво припада. Пораз социјализма, нестанак „државе благостања“, трансформацију капитала у транснационални капитал означили су и нестајање модерног радништва. Радништво, или радничка класа, престали су да постоје као субјекат политике. Радништво је изгубило све модерне вредности једног колективног субјекта. Пјер Бурдије (Boirdieu) то добро описује наводећи да је либерални капитализам створио „дарвиновски свет несигурности, патње и стреса, што је образовало једну „резервну армију радне снаге укроћене прекаризацијом“ и незапосленошћу.⁶ Наиме, тежња транскапитала на остваривању максималног профита, у условима кретања финансија на глобалном нивоу, условила је да се транснационалне корпорације ослободе притиска радника тако што спроводе политику флексибилности у платама радника и у самом запошљавању. На делу је индивидуализација односа између послодавца и запослених. „То се постиже утврђивањем индивидуалних циљева, увођењем индивидуалних евалуативних разговора, индивидуализовањем повишице, индивидуализовањем каријере, аутоексплоатацијом...“⁷ То је довело да нестајања колективних циљева и солидарности између свих. На делу је систем „структуралног насиља“ над радницима који се огледа у деморализацији и конформизму. То ствара „складно функционисање индивидуалистичког микро-економског модела“, а армија незапослених и „није армија, јер изолује, етомизује, индивидуализује, демобилише и десолидарише“.⁸ Радништво је изгубило свој политички идентитет, деполитизовано је, престало је да буде класа.

Савремени неомарксист Негри и Харт, у свом разоткривању карактера постмодерног капитализма, другачије

6 Пјер Бурдије, *Сигнална светла: прилози за отпор неолибералној инвазији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 110. Видети и: Срђан Перишић, „Постмодерно нестајање политичког и демократије“, *Политичка ревија*, 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

7 Пјер Бурдије, стр. 110–111.

8 Исто, 111.

посматрају карактер рада и његове носиоце и продукцију, другачије од Бурдијеа, негирајући отуђеност радника и парализу носиоца рада.

Но, Негри и Харт, у разматрању постмодерног капитализма уводе нову категорију – Империја. Наиме, они у разоткривању капиталистичке продукције, нестанка радништва и његове замене мноштвом, полазе од разматрања карактера модерног и постмодерног суверенитета. Њихова полазна теза јесте да је „суверенитет узео нови облик саткан од низа националних и супранационалних организама уједињених под једном јединственом логиком управљања.“⁹ Такав облик суверенитета, који је у средишту Империје, показује се кроз односе великих држава према малим, кроз деловање разних транснационалних корпорација, глобалних невладиних организација, кроз деловање западног војног савеза, итд. Ради се о трансформацији модерног суверенитета израженог националном државом. За њих је *Империја* кулминација прогреса у модерни, кулминација либералне модерне. Запад се кретао у таквом правцу развоја тако да није могло да не дође до просвећености, капитализма, империјализма и, на крају, до постмодерне Империје. Глобални капитализам и тржиште су закономерни. Са овим закључцима Негрија и Харта у делу *Империја* тешко да се може расправљати.

Негри и Харт у свом објашњењу модерног и постмодерног суверенитета наводе један важан елемент у изградњи модерног суверенитета. То је капиталистички начин производње и афирмација тржишта. Аутори у основним питањима примењују класични марксистички модел схватања историје као борбе рада и капитала. Без капитализма, тј. капитала и тржишта, суверенитет у модерној епохи не би могао да опстане и не би могао да постигне хегемонистички положај у свету. То је по њима суштински садржај суверенитета у европској модерни. Негри и Харт сматрају да је Адам Смит потпуно артикулисао садржај модерног суверенитета.

Наиме, Адам Смит је у свом одређењу тржишта као невидљиве руке дефинисао да је држава та која мора да обезбеди да благостање приватних лица буде поистовећено са јавним

9 Антолио Негри, Мајкл Хард, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005, стр. 8.

интересом. Дакле, све друштвене функције и активности се свODE на једну вредност. Негри и Харт апострофирају да није битно да ли држава интервенише или не, већ је важно да она даје садржај у посредовању између приватног и општег интереса и представља осовину рационалности тог посредовања. „Политичка трансцендентност модерне државе дефинише се као економска трансцендентност. Смитова теорија вредности била је душа и тело појма модерне суверене државе“.¹⁰ Дакле, модерни суверенитет је, за Негрија и Харта, капиталистички суверенитет који уређује односе између појединачног и општег, што је, опет, у служби развоја капитала.

Према томе, посматрањем Смитове теорије, Негри и Харт објашњавају да се између суверенитета и капитала у модерни остварила потпуна синтеза, чиме је суверенитет постао „политичка машина која влада целокупним друштвом.“¹¹ Наиме, аутори истичу да је однос између друштва и власти, однос између модерног друштва и суверене државе, у току развоја администрације модерне државе, постављен тако да власт и држава производе друштво.

Слично је и Фуко (Foucault) анализирао прелаз из премодерног друштва суверенитета ка модерном друштву управљања. Премодерни суверенитет је био трансцендентан и сингуларан над поданицима. С друге стране, модерно управљање обухвата читаву технологију дисциплине, надзора и владања над целокупним друштвом.¹² Негри и Харт полазе од овог Фукоовог концепта управљања, с том разликом што они тај прелаз из премодерног, трансцендентног суверенитета виде само као помак унутар њега самог. За Негрија и Харта ради се о трансформацији трансцендентности. Модерна је заменила „традиционалну трансцендентност командовања трансцендентношћу функције управљања“.¹³

---

10 Исто, стр. 102.

11 Исто, стр. 103.

12 Мишел Фуко, *Треба бранити друштво*, Светови, Нови Сад, 1998.

13 Антонио Негри, Мајкл Хард, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005, стр. 104.

2. УМЕСТО РАДНИШТВА: ПОСТМОДЕРНА КАПИТАЛИСТИЧКА ПРОДУКЦИЈА МНОШТВА

Негри и Харт у делу *Мноштво* полазе од тога да се отпор постмодерној капиталистичкој продукцији такође рађа у производњи, као што је било и у модерној епохи. Међутим, они додају да је тај отпор не само у економској производњи већ и у културној, политичкој, друштвеној.

Наиме, доминатни, постмодерни облик производње је, за Негрија и Харта, онај који ствара нематеријална добра као што су знања, идеје, комуникације, информације, односи. Производња прелази преко модерног схватања који се односи само на економију и материјалност. Она у постмодерној ери подразумева, пре свега, производњу друштвених односа, облика живота, сингуларности (појединачности), тј. *мноштва*.

Ту производњу Негри и Харт називају *биополитичка производња*, јер у правом смислу таква производња ангажује целокупан друштвени живот. На тај начин Негри и Харт појам биополитике (у постмодерни) супростављају појму дисциплине и контроле (у модерни). Према ауторима, моћ Империје, а то је биомоћ, и биополитичка производња *мноштва*, мобилишу друштвени живот у целини те стога имају заједнички префикс *bio*, али то чине на различите начине. „Биомоћ стоји изнад друштва, трансцендентно, као суверена власт која намеће свој поредак. За разлику од тога, биополитичка производња је иманентна друштву те ствара друштвене односе и облике преко заједничких облика рада“.¹⁴ Управо у биополитичкој производњи *мноштва* Негри и Харт виде алтернативу биомоћи Империје.

За Негрија и Харта, биополитичка, нематеријална производња идеја, знања, комуникација, друштвених односа чини да сама производња постаје иста и заједничка у читавом свету. То значи да су заједнички радни процеси, производни односи, животна искуства, тиме постају заједнички и друштвени односи, мреже комуникација и облици живота.¹⁵ На

14 Antonio Negri, Majkl Hard, *Мноштво*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2009, str. 101.

15 Исто, стр. 116–117.

тај начин сингуларности у *мноштву* (појединци, индивидуе) се повезују у једну заједничкост и, условно речено, општост.

Овде су Негри и Харт на супротним позицијама од Бурдијеа, и његовог објашњења десолидаризације радника и њихове атомизације, и практично нестанка било каквих заједничких идеја и циљева. Поготово су на супротним позицијама и од Рајта Милса (Wright Mills), који, у делу *Бели оковратници*, наводи да су људи толико отуђени један од другог, да сваки потајно покушава учинити од другог своје оруђе, тако да се временом тај круг затворио, и човек чини оруђе од себе самога и отуђује се од себе као тог оруђа.¹⁶

Но, Негри и Харт наводе да биополитичка производња производи заједничко и опште, а то заједничко служи опет као основа за будућу производњу: „Сингуларности су у међусобном односу и друштвено комуницирају на основу заједничког, а њихова друштвена комуникација заузврат производи заједничко. Мноштво је субјективитет који настаје из динамике сингуларности и заједничкости“.¹⁷ У једном другом тексту Негри каже да мноштво „није просто политички појам“. Он истиче да је когнитивни аспект рада и знања, нематеријалног рада мноштва веома важан. „Мноштво је директно повезано друштвеним мрежама те има потребну независност која омогућава сарадњу“.¹⁸

Према томе, заједничко у *мноштву* је и произведено и производно те представља кључ за разумевање друштвеног и економског деловања. За Негрија и Харта, биполитичком продукцијом нематеријалности и заједничког живота јача иманентност мноштва у односу на трансцендентност суверене моћи Империје. Биополитика је садржана у иманентности и подразумева интеракцију и повезаност економског, културног, друштвеног и политичког простора у заједничку сферу. Дакле, за Негрија и Харта:

16 Rajt Mills, *Bijeli okovratnik*, Naprijed, Zagreb, 1979, стр. 176.

17 Antonio Negri, Majkl Hard, *Mnoštvo*, стр. 191.

18 Антонио Негри, „Революционний процесс длится вечно“, *Скепсис*, интернет научни часопис. Видети на: http://scepsis.ru/library/id_2111.html 12/12/2018. Интегрални текст објављен на *Artforum magazine*, мај 2008. №9 (46).

„Мноштво је распршен скуп сингуларности које производе заједнички живот – оно је својеврсно друштвено ткиво које се организује у ново друштвено тело. То је оно што одређује биополитику. Заједничко, које је истовремено вештачки резултат ни конститутивни темељ, је оно што даје конфигурацију мобилној и флексибилној супстанци мноштва“.¹⁹

3. УМЕСТО ЈАВНОГ ДОБРА: ЗАЈЕДНИЧКИ ИНТЕРЕС МНОШТВА БЕЗ ДРЖАВЕ

Управо у тој динамици сингуларности и заједничкости мноштва артикулише се нова, постмодерна правна теорија на глобалном нивоу. Биополитичка производња заједничког настоји изместити модерне поделе између индивидуалног и друштвеног, субјективног и објективног, као и између приватног и јавног. Производња заједничког је та која ће, према Негрију и Харту, разоткрити лажност неолибералног начела да „тржиште одређује све“, да је потребно приватизовати јавне услуге и добра. Јавна добра и услуге су, истичу Негри и Харт, биле темељ модерне суверености, па се аутори питају: „Како можемо замислити отпор приватизацији заједничких добара и услуга, а да не упаднемо у стару противречност између приватног и јавног“?²⁰

Решење је, према ауторима, у замени концепта *општег интереса* са концептом *заједничког интереса*. „Другим речима, заједнички интерес је општи интерес који није апстрахован у контролу државе, већ је општи интерес којег су сингуларности, које сарађују у друштвеној, биополитичкој производњи, присвојиле – он је јавни интерес не у рукама бирократије, него демократије којом управља мноштво“.²¹ Дакле, ради се о новом облику суверености, тј. демократији мноштва као замени за сувереност Империје. У демократији мноштва, сингуларности сопственом биополитичком активношћу контролишу добра и услуге које и омогућују репродукцију самог мноштва. У

19 Antonio Negri, Majkl Hard, *Мноштво*, стр. 328.

20 Исто, стр. 198.

21 Исто, стр. 199.

питању је, истичу Негри и Харт, „прелазак из *res-publica* у *res-communis*“.²²

Постмодерни концепт заједничког интереса је, дакле, производ сингуларности у мноштву, а не, као у модерни, јавни простор или јавно добро које је под атрибутом суверености. Негри и Харт сматрају да тако конципиран заједнички интерес подрива сувереност и биомоћ. „Све што је опште или јавно мноштво мора да узме и да њиме управља, претварајући га у заједничко“.²³

На овај начин Негри и Харт развијају једну нову правну теорију која није либерална јер интерес више не може да буде детерминисан тржиштем, него је у рукама демократије мноштва као новог, демократског суверенитета. Рађање демократије, у окриљу мноштва и заједничкости, подразумева да се дешавају промене и у домену међународног права. Сувереност Империје руши модерни вестфалски поредак међународног права. Но, за Негрија и Харта производња мноштва и стварање заједничкости су они концепти који представљају алтернативу суверености Империје. Заједничкост и мноштво су глобални те су и потенцијал који спречава реализацију Империје. Аутори кажу да „заједничко постаје једини темељ на коме право може изградити друштвене односе у складу са мрежама које су изградиле сингуларности чиме се изграђује и глобална стварност. Тај пут није линеаран, али је, чини се, једини пут који иде напред“.²⁴

4. ПОСТМОДЕРНА РЕВОЛУЦИЈА МНОШТВА – ДА ЛИ ЈЕ МОГУЋА?

Посматрајући оба дела, *Империју* и *Мноштво*, уочићемо да су Негри и Харт у књизи *Мноштво* доста скромнији у аргументацији ставова, посебно у аргументацији позитивне алтернативе суверености Империје и њеној биомоћи. Та алтернатива оличена у заједничкости мноштва је описана површно, и чини се да и сами аутори не знају прави одговор – шта је садржај алтернативе постмодерној Империји?

22 Исто, стр. 199.

23 Исто, стр. 200.

24 Исто, стр. 201.

У прилог томе, Негри и Харт у делу *Мноштво* изградњу постмодерне демократије мноштва објашњавају веома контрадикторно. Аутори посматрају будућу демократију мноштва као неки будући (постмодерни) демократски суверенитет.

Наиме, аутори прво одбацују демократију модерне епохе. Примећују да је демократија у модерни само један од облика трансцендентности суверенитета, с обзиром да је суверенитет владавина једног начела (монарха, државе, нације, народа или странке), који стоји изнад друштва. Тиме Негри и Харт прихватају Шмитово одређење суверенитета - да би модерни суверенитет могао стајати изнад друштва „захтева да јединствени политички субјективитет – као што су партија, народ или нација – испуни ту улогу.“²⁵ С тим у вези, и модерна демократија је владавина јединственог субјекта, на пример народа. Тако да демократија за ауторе није ништа друго него фасада, јер је моћ у једном, дакле „моћ је *de facto* монархијска“.²⁶ Дакле, модерна демократија није демократија коју треба поправљати или изнова захтевати. Као само једна од врста суверенитета и она је непожељна за мноштво.

Овде постављамо питање, како нешто што треба да замени суверенитет, његову трансцендентност, опет представља суверенитет? Аутори су контрадикторни јер истичу принцип једног начела који лежи у основи суверенитета. С тим у вези, како се може изградити демократски суверенитет мноштва ако знамо да мноштво није једно већ је многоструко, а многострукост је супротна јединственом начелу које гради сувереност ?

Сви облици суверенитета модерне епохе доживели су исту судбину, тј. замењени су суверенитетом Империје. Но, према Негрију и Харту, без обзира на ту трансформацију суверенитета, мноштво поседује снагу да изгради нову, постмодерну демократију. Према ауторима снага мноштва је управо у производњи друштвеног живота. Имајући у виду да је суверенитет Империје, тј. његова биомоћ, та која влада

---

25 Исто, стр. 312.

26 Исто, стр. 311.

над смрћу, али и та која производи друштвени живот, нејасно је како ће тај „производ“ да уништи суверенитет Империје?

Наравно, као истакнути левичарски теоретичари, Негри и Харт се ослањају на марксистичку теорију борбе рада и капитала. Према ауторима, империјална биомоћ суверености кроз економску производњу ствара не само добра, већ је биополитичка, усмерена је „у крајњој инстанци на производњу информација, комуникација, сарадње – укратко на производњу друштвених односа и друштвеног поретка“.²⁷ Империјална сувереност је у потпуности зависна од производних друштвених делатника над којима влада. Тако је марксистичка теорија коју Негри и Харт користе за њих неумољива: као што се капитал стално ослања на продуктивност рада, и тиме, иако му је супростављен, мора му омогућити функционисање, тако и империјална, постмодерна сувереност зависи од друштвене продуктивности у мноштву. Но, постављамо питање, ако рад у модерној епохи није успео да победи капитал, а и сама класа која га је оличавала је нестала, како аутори знају да ће нови рад, а пре свега нематеријални, победити империјалну синергију транснационалног капитала и суверености?

Аутори на ово питање немају јасан одговор, већ кажу да је данас у доба империјалног суверенитета равнотежа између капитала и свеукупног рада (материјалног и нематеријалног) „превагнула тако да они над којима се влада теже да буду искључиви произвођачи друштвене организације... То значи да владари постају све више паразитски и да сувереност постаје све више непотребна. Сходно томе, они над којима се влада све више постају аутономни, спремни да самостално граде друштво“.²⁸

Међутим, постмодерна стварност показује (сви је примећујемо) да су они којима се влада и финансијски задужени, и безбедносно и медијски контролисани, и заступнички, дакле „демократски“ деполитизовани. Но, без обзира, Негри и Харт кажу да је управо њихов положај заједнички за многе и ствара услов за отпор и нову демократију. „Када вас поклопи дуг, када сте хипнотисани приковани за екран, када живите у затвору,

---

27 Исто, стр. 315.

28 Исто, стр. 317.

схватате у коликој мјери капиталистичка криза индивидуализује и ограничава људске страсти. Сами сте, без потенцијала. Али, чим погледате околу, видите да један од резултата кризе тај да су сви заједно. У кризи, дуговима, медијима, безбједности, заступању, огледају се заједнички услови... Али, ту смо заједно. Постоји *каирос* отпора као и *каирос* заједнице.²⁹

Према томе, за ауторе, све већа аутономност мноштва, оличена управо у тим заједничким условима и заједничкости је *револуција одоздо*. Демократија мноштва мора да дође револуцијом *одоздо*, истичу Негри и Харт, и то кроз „знање плуралности и хибридности, знање многострукости, знање које може одредити различите сингуларности у мноштву.“³⁰ Револуција одоздо ће уништити сувереност Империје. *Знање плуралности и хибридности* и производња нематеријалних добара, тј. односа, комуникација, облика живота је за ауторе и „својеврсна политичка производња“, тако да „моћ мноштва да заједнички ствара друштвене односе стоји између суверености и анархије, те тиме представља нову могућност политике.“³¹

Но, примећујемо да инсистирајући на томе да је разлика између производног (материјалног) рада и непроизводног избрисана, онда је рад, у ствари, сам живот са свим његовим телесним потенцијалима као што су жеља, креативност, склоности... Да ли је могуће наћи отпор Империји у таквим потенцијалима? Аутори ипак слабо аргумендују ту могућност. Методе борбе мноштва, о којима аутори говоре, су веома смешне: одбацивање полних табуа, карневали, интернет, миграције, космополитизам, протести, итд. У књизи *Декларациј* су нешто конкретнији. Посматрањем збивања у 2011. и демонстрација против неолибералне политике у Великој Британији, Шпанији, Грчкој, у САД на Волстриту (Wall Street), као и у Тунису и Египту, аутори сматрају да све четири доминантне фигуре мноштва (задужени, медијатизовани, контролисани и заступани), „могу да се побуне, али и да се промијене и постану фигуре моћи“.³² Они апострофирају

29 Иначе, *каирос* је срећан тренутак, који, ако се не ухвати, заувек побегне. – Антонио Негри, Мајкл Хард, *Декларација*, Нова књига, Подгорица, 2012, стр. 43.

30 Antonio Negri, Majkl Hard, *Мноштво*, стр. 293.

31 Исто, стр. 317.

32 Антонио Негри, Мајкл Хард, *Декларација*, стр. 42.

да та промена сингуларности мноштва у фактор моћи није резултат дијалектичког процеса, већ „једног догађаја, једног субјективног *каироса* који руши везе доминације и поништава процесе који стварају потлачене фигуре.“³³ Међутим, и тај срећан тренутак виђен протестима у 2011. години очито да није ухваћен. Јер, како другачије описати гушење демонстрација у Лондону у пролеће 2011. године? Власт и медији су протесте представили као угрожавање безбедности, и демонстранти, њих око 500 хиљада су одустали од даљег отпора, а са оним најупорнијим власт се брутално обрачунала. Демонстранти, огорчени својим тешким социјалним положајем, као и константним расизмом су ипак одустали. Зашто? Па, управо због тога што су медијски, безбедносно и заступнички контролисани. Онако како и описују Негри и Харт. Очито да мноштво и њене сингуларности, као биополитички продукти, немају ту могућност да сруше биомоћ (нео)либерализма. Мноштво је деполитизовано и ослобођено сваког колективног идентитета. Слично је било и са протестима „Окупирајмо Волстрит“.

Посебно изгледају наивни начини супростављања режиму биомоћи – постмодерном рату. Негри и Харт сматрају да ће се тај најупорнији режим биомоћи победити, ни мање ни више, него егзодусом или избеглиштвом сингуларности. Негри и Харт допуштају примену насиља људи у егзодусу, али само у одбрани. Никако не нападачког карактера.

Аутори наводе да једно од оружја демократије мноштва могу да буду протести у организацији *Queer Nationa* на којима „мушкарци љубе мушкарце, а жене љубе жене“, све да би шокирали хомофобе: „Морамо створити оружје које није пуко деструктивно већ је као такво облик конститутивне моћи, оружје које може да гради демократију и да порази војску Империје“.³⁴

Постоје многа питања на које Негри и Харт немају одговоре. Можемо се запитати како остваривати владавину мноштва у постмодерној демократији? Пошто је представничка демократија препрека за остваривање саме

---

33 Исто, стр. 42.

34 Antonio Negri, Majkl Hard, *Mnoštvo*, str. 326–327.

демократије, на који начин изражавати вољу мноштва као и све друге процедуре? Одговори су изостали. Негри и Харт посматрају револуцију мноштва, његову демократију, само кроз изражавање сингуларности и хибридности, кроз непослушност и разликовање, али не дају конкретне одговоре или бар да их наслућују. Очито да су аутори превише пригрилили постмодернизам те им је и тешко да разреше наведене противречности. У прилог томе, Кољевић истиче да су Негри и Харт „разапети између теоријске аргументације и њених логичких импликација (изражено у идеји залагања за демократски суверенитет) и политички мотивисане потребе да потпуно одбаце сваки модел суверенитета, управо због њиховог (постмодерног) инсистирања на појединачности и индивидуалности, које не може да узме у обзир идеју суверенитета“.³⁵

Негри и Харт говорећи о мноштву као распршеном скупу сингуларности које производе заједнички живот, и који ће изградити будућу демократију је, мишљења смо, напуштање идеје која је покренута књигом *Империја*. Јер, мноштво је нихилистичка страна постмодерне, њена потпуно негативна основа, а никако алтернатива транскапиталу. Видели смо да методе борбе против посткапитализма, које предлажу Негри и Харт, делују потпуно наивно. Практично, са дискурсом о мноштву Негри и Харт одустају од дате дијагнозе о постмодерној империјалној биомоћи. Донекле, аутори настоје да конкретније осликају субјекте и начине отпора биомоћи Империје, анализирајући покрете отпора и демонстрације на Западу. Но, и сами апострофирају да немају потпуне одговоре. С тим у вези, аутори не могу да дају одговор на једно од кључних питања које проистиче из њиховог дискурса о мноштву, то је – ако радничка класа као продукт капитализма није успела да склони капитализам са историјске сцене, него је и сама нестала дејством биомоћи на крају модерне епохе, како знају да ће нови рад, а пре свега нематеријални, оличен у мноштву и заједништву, успети да победи империју транснационалног капитала у постмодерној епохи?

---

35 Богдана Кољевић, *Биополитика и политички субјективитет*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 111.

Литература

Блекбурн Сајмон, *Оксфордски филозофски речник*, Светови, Нови Сад, 1999.

Бурдије Пјер, *Сигнална светла: прилози за отпор неолибералној инвазији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.

Кољевић Богдана, *Биополитика и политички субјективитет*, Службени гласник, Београд, 2010.

Кољевић Богдана, „Марксов појам праксис-а“, *Архе*, 7/2007, Нови Сад, стр.35–48.

Маркс Карл, *Капитал I-III*, Београдски Издавачко Графички Завод, Београд, 1979.

Маркс Карл, *Прилог критици политичке економије*, БИГЗ, Београд, 1976.

Негри Антонио, Хард Мајкл, *Декларација*, Нова књига, Подгорица, 2012.

Негри Антонио, „Револуционни процес дљитсј вечно“, *Скепсис*, интернет научни часопис: http://scepsis.ru/library/id_2111.html

Негри Антонио, Хард Мајкл, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005.

Перишић Срђан, „Постмодерно нестјајање политичког и демократије“, *Политичка ревија*, 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 139–154.

Перовић Милош, „Рад и подела рада у делу Карла Маркса“, *Архе*, 26/2016, Нови Сад, 2016, стр. 259–273.

Фуко Мишел, *Треба бранити друштво*, Светови, Нови Сад, 1998.

Mils Rajt, *Bijeli okovratnik*, Naprijed, Zagreb, 1979,

Negri Antonio, Hard Majkl, *Mnoštvo – rat i demokratija u doba imperija*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2009.

Srdjan Perisic**NEO-MARXIAN UNDERSTANDING OF LABOR –
UTOPIA OR ALTERNATIVE TO THE TRANSCAPITAL****Resume**

Author is dealing with the way of how the leading neo-Marxist theorists of postmodern time Antonio Negri and Michael Hardt are understanding the labor. These theorists are emphasizing immaterial labor as the basic form of capitalist production in the postmodern era, which creates immaterial assets such as knowledge, ideas, communications, information, relationships. The author in the article deals with the question of whether such a new, postmodern, immaterial labor can win out over the synergy of transnational capital and postmodern sovereignty - according to Negri and Hardt? The question is whether the alienation of a human being in capitalism has its extension also in postmodern epoch or post-capitalism is characterized by a new form of solidarity and the union of those who produce? Also, whether the holders of immaterial labor - which is multitude in the postmodern epoch, against workers in a modern epoch - can be revolutionary to curb transnational capital and, even, subordinate to itself, or it is only one of the (neo)Marxists utopia?

Negri and Hardt are emphasizing that difference between production (material) work and non-productive one has been erased. Such a work is life itself with all its physical potentials such as desire, creativity, inclination, etc. Is it possible to find resistance to postmodern capitalism in such potentials? The authors gave little argument to this possibility. The methods fight of multitude, which authors are speaking about, are very funny: rejecting gender taboos, carnivals, the internet, migration, cosmopolitanism, protests, etc.

There are many questions that Negri and Hart have no answers on. We can ask ourselves how to achieve the rule of the multitude in postmodern democracy? Since representative democracy is an obstacle to the achieve democracy, how to express the

will of the people as well as all other procedures? Answers are missing. Negri and Hardt are observing the revolution of the multitude, its democracy, only through the expression of singularity and hybridity, through disobedience and distinction, but do not give concrete answers or at least anticipate. Obviously, the authors embraced postmodernism too much, and it is difficult for them to resolve the above contradictions.

Keywords: labor, capital, production, neo-Marxism, postmodern, singularity, multitude, revolution, utopia.